

Wprowadzenie

„Polacy chrześcijanie i Żydzi polscy są ludnością tego samego państwa, a więc ich walka nie jest walką dwóch różnych sił, lecz jedną i tą samą walką. [...] Walczyli na tej ziemi i w obronie tej samej ziemi; walczyli i walczą w takich samych mundurach, z tym samym białym orłem na furazerkach”¹.

Pięknie ujął to Adam Ciołkosz, kreśląc obraz jednoznaczny i budujący, ale prawda o tamtym czasie była bardziej skomplikowana; znajdziemy jej odbicie w relacjach zawartych w niniejszym tomie². Mimo że złożone przez stosunkowo niewielu uczestników wojny, dowodzą one, że w różnych oddziałach, w różnych miejscach i w różnych jej fazach przejawiały się i solidarność wobec wspólnego wroga, i zachowania antysemityczne, i równocześnie szczególny podziw dla waleczności żołnierzy Żydów. Ich ofiara nie zawsze była przyjmowana ze zrozumieniem przez własne rodziny czy gminy, ale dbano o to, aby pochować poległych na żydowskim cmentarzu.

Relacje oraz informacje dotyczące początku i przebiegu wojny niemiecko-polskiej we wrześniu 1939 r. oraz początku okupacji sowieckiej znajdujemy w wielu dokumentach Archiwum, z konieczności włączonych do innych tomów ze względu na przewagę innych tematów. Te zebrane tutaj właściwie też można było rozproszyć po tomach dotyczących np. getta warszawskiego i gett prowincjonalnych, a los jeńców wojennych powiązać z losem robotników w obozach pracy przymusowej. Niemniej już w planach podziału materiałów Archiwum na tomy, dokonywanych jesz-

¹ Adam Ciołkosz, *Wrześniowe wspomnienia*, w: *Żyd polski – żołnierz polski*, oprac. Hugo Schlesinger, Stanisław Borkowski, Rzym 1945, s. 8; reprint i przekład na j. angielski: *Żyd polski – żołnierz polski. Polish Jew – Polish soldier (1939–1945)*, tłum. Julian Busssgang, Warszawa 2010, s. 8.

² Więcej na temat stosunków polsko-żydowskich w Wojsku Polskim w: Dariusz Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995.

cze przez Rutę Sakowską³ we wczesnych latach dziewięćdziesiątych, pojawiła się koncepcja wyodrębnienia materiałów na temat udziału Żydów w kampanii wrześniowej. Zapewne szła ona za wskazaniem Emanuela Ringelbluma, że dla przyszłej historii, dla wzajemnych stosunków polsko-żydowskich należało koniecznie zebrać relacje o przeżyciach żołnierzy Żydów podczas wojny niemiecko-polskiej⁴.

Warto tu przypomnieć, że osobista służba wojskowa miała szczególne znaczenie dla ludności żydowskiej w Polsce. Długo odmawiano Żydom, zwłaszcza w dawnym Królestwie Polskim, obowiązku i zaszczytu obrony ojczyzny. W II Rzeczypospolitej formalnie wszyscy obywatele byli zobowiązani do służby wojskowej, ale w rzeczywistości wprowadzono wiele wyjątków od tej zasady. Nie tu jednak miejsce na ich rozpatrywanie. Liczbę Żydów w szeregach Wojska Polskiego we wrześniu 1939 r. na ogół szacuje się na mniej więcej 100 tys., czyli ok. 10% wszystkich zmobilizowanych, co odpowiadało odsetkowi ludności żydowskiej mieszkającej przed wojną w Polsce⁵.

Oprócz relacji z początku wojny, głównie pochodzących od uczestników kampanii wrześniowej, spośród których wielu trafiło do niewoli, na 15. tom naszej edycji Archiwum Ringelbluma składają się także zbiory świadectw osobistych: wśród listów kaliskich są m.in. listy z obozów jenieckich, dlatego szczególnie dobrze komponuje się to z częścią „wrześniową”; z kolei listy płockie opisują losy przesiedleńców we wczesnym okresie okupacji niemieckiej. Połączenie w jednym tomie obydwu kolekcji listów, jedynych takich w całym Archiwum, wydawało się rzeczą naturalną. Zarówno same dokumenty, jak i zastosowany do nich aparat naukowy, zresztą w znacznym stopniu rozszerzony dzięki wiedzy zdobytej przy opracowaniu poprzednich tomów Archiwum, wzbogacają naszą świadomość o losach poszczególnych osób i społeczności, które próbowały podtrzymywać wewnętrzne więzi.

Mamy nadzieję, że relacje i listy zawarte w tym tomie dostarczą wiele nowego materiału tym wszystkim, którzy interesują się Wrześniem 1939, polskim wojskiem, polskimi Żydami i relacjami polsko-żydowsko-niemieckimi.

Eleonora Bergman

³ Ruta Sakowska (1922–2011), dr historii, pracownik naukowy Żydowskiego Instytutu Historycznego od 1958 r. do końca życia, badaczka i znawczyni Archiwum Ringelbluma; autorka kilku książek i ponad 170 artykułów na jego temat; redaktorka dwóch pierwszych tomów kompletnego wydania: 1. *Listy o Zagładzie* (1997) oraz 2. *Dzieci – tajne nauczanie w getcie warszawskim* (2000).

⁴ Emanuel Ringelblum, *Kronika getta warszawskiego, wrzesień 1939–styczeń 1943*, red. Artur Eisenbach, tłum. Adam Rutkowski, Warszawa 1983, s. 485.

⁵ Stefan Zwoliński, *Żydzi w polskich regularnych formacjach wojskowych podczas I wojny światowej*, w: *Żydzi w obronie Rzeczypospolitej. Materiały konferencji w Warszawie 17 i 18 października 1993 r.*, Warszawa 1996, s. 145